

qui, dans un ordre successif viendra l'un après l'autre dans les conditions fixées par la loi et se substituera jusqu'à ce que le droit précédent soit réalisé ou qu'on prenne la sanction contre l'organe redevable, d'ailleurs dans de tel cas *retardée selon la nature des choses* et laquelle n'en atteigne pas le but de la norme juridique.

En partant de ce fait, qui du point de vue de la théorie générale de droit peut avoir une importance non moins grande que du point de vue du droit social, la classification des droits sociaux doit nécessairement différer de celle que nous avons eu l'habitude d'appliquer aux autres, c'est-à-dire aux droits privés (concernant les personnes et les biens).

Ensuite, ayant en vue d'autres caractéristiques du droit social: absence de sanction contre son titulaire, affaiblissement des éléments du pouvoir d'État au sens classique et renforcement des éléments de l'autogestion sociale dans le domaine du droit social, inutilité d'une sanction contre l'organe de la société chargé d'obligations sociales qu'imposent les rapports sociaux et juridiques, transfert de l'activité normative et exécutive, ainsi que celle de contrôle (activité judiciaire) et celui de la compétence de l'État aux organes de l'autogestion social etc., ce sont les faits qui exercent de l'influence et qui imposent une approche toute nouvelle de l'analyse théorique et scientifique du droit social en général, et, dans ce cadre — de la classification des droits sociaux.

Conformément aux observations exposées la classification des droits sociaux, dont l'essai est fait dans cet article, part de la conception que *le droit au travail* est un droit subjectif social (bien que constitutionnel aussi) du travailleur, lequel *a plusieurs pouvoirs successifs dont on forme, dans les conditions fixées par la loi, les droits sociaux indépendants, bien que dérivés du droit au travail*. Le régime juridique de la formation des droits sociaux diffère selon qu'une personne, physiquement c'est-à-dire effectivement capable de travailler ou non, se présente comme titulaire du droit social. Car, la notion d'incapacité de travail a dans le droit social deux significations — effective et juridique (sociale). La vraie signification de la notion d'incapacité de travail comprend aussi l'incapacité de travail au sens effectif, bien que ce ne soit pas toujours le cas, et l'incapacité de travail au sens social, tel que chômage, empêchement de travailler sans qu'il y ait de faute de la part du travailleur etc. En dépendance de l'espèce d'incapacités de travail et de l'espèce de cause de leur origine, on essaie d'exposer dans cet article la classification adéquate des droits sociaux.

## О ОДРЖАЈУ И ЗАСТАРЕЛОСТИ У ДИОКЛЕЦИЈАНОВИМ КОНСТИТУЦИЈАМА\*

У току своје ванредно плодне законодавне активности, на коју су у области приватног права утицали, поред осталог, и сукоби између римских, највећим делом класичних правних схватања и локалних обичаја у провинцијама, Диоклецијан је знатан број својих конституција — преко 130 — посветио и питањима у вези са утицајем времена на правне односе. Мада је питање стицања и губитка права, нарочито кроз одржај и *longi temporis praescriptio*, у праву Диоклецијанових конституција у основним линијама

\* Предавање је читано, уз неznатне измене, на XV међународном заседању друштва Société d'histoire des droits de l'antiquité, одржаном у септембру 1961 у Сплиту — делом и у Диоклецијалној палати, са општом темом „Утицај времена на правне односе“.

већ обрађено, и то у познатој и исцрпној студији Таубеншлага (Taubenschlag) о римском приватном праву у доба Диоклецијана (1), није без интереса да се оно размотри и нешто детаљније, а нарочито да се при томе провери да ли би се и овде могла уочити Диоклецијанова тежња да сачува принципе класичног права, да их наметне судској пракси у провинцијама, те да и на тај начин допринесе унификацији права у римској империји.

С обзиром да у доба Диоклецијана римско право још није познавало застарелост као општи принцип, *usucapio* и *longi temporis praescriptio* су у то време две основне институције у којима је фактор времена битан елемент. Оне су нашле одговарајуће место и у Диоклецијановом законодавству, с том разликом што се узупапијом бави релативно мали број конституција, свега 12, док је прескрипцији *longi temporis* посвећено скоро шест пута више конституција. Објашњење за ову несразмеру би можда требало тражити и у старости и степену изграђености ових установа у Диоклецијаново доба. Институција старог римског права, позната још у Закону XII таблица, узупапија је у класичном праву добила свој завршни облик и постављена је на принципе на којима почива, по угледу на њу, и одржај у савременим правима: поред протека времена, за стицање својине на овај начин потребно је још да прибавилац има *iustus titulus* и *bona fides*, тј. закониту и савесну државину данашњег права. Диоклецијан није имао шта да дода решењима класичног права, нити је било потребно ма шта мењати, те је отуда број његових рескрипата о узупапији мали. Напротив, *longi temporis praescriptio* била је релативно нова установа, настала крајем II века (2) — дакле непуних 100 година пре Диоклецијана — у законодавству императора, и примењивана у почетку само за земљишта у провинцијама која нису могла бити предмет узупапије (3). То је у почетку само приговор којим посесор може да одбије виндикациону тужбу, позивајући се на протек времена и на *iustum initium* државине. У доба Диоклецијана, као и пре и још дуго после њега, правила која регулишу ову установу мењају се, принципи још нису довољно устаљени, а схватања грчког права о застарелости непрестано се сукобљавају са тежњама да се ова установа приближи узупапији. Ово је вероватно био један од разлога што је Диоклецијан посветио толики број својих конституција питањима у вези са прескрипцијом *longi temporis* (у даљем тексту *ltp*).

Код узупапије Диоклецијан се највише задржава на питању које ствари не могу бити предмет узупапије и у неколико махова понавља да узупапија није могућа на украденој ствари. Тако у једном рескрипту, упућеном неком Валерију поводом продаје украдених *mancipia*, указује на опште правило да купац украдене ствари *propter cohaerens vitium* не може на њима стећи својину пре него што буду враћене у државину правог власника (4). У другим рескриптима решава да се узупапијом не може

(1) R. Taubenschlag: Das römische Privatrecht zur Zeit Diokletians, Cracovie, 1923, S. 172—173.

(2) Као што је познато, најстари извор датира из 199 године — Bruns-Gradenwitz: Fontes iuris Romani antiqui I, Nr. 87 и BGU, Nr. 267.

(3) Ур. J. Partsch: Die Longi temporis praescriptio im klassischen römischen Rechte, Leipzig, 1906, S. 105—145.

(4) „[...] abducta mancipia furto vel plagio venumdata [...] nec ab emptore propter cohaerens vitium, antequam ad dominum possessio revertatur, usucapi possunt [...]“ — C, 6, 2, 10.

стећи својина јер је њен предмет туђа ропкиња, поклоњена без знања господара (5), плод украдене ропкиње (6), туђ роб, продат против воље господара (7), а све то су украдене ствари. С обзиром да је правило да украдене ствари не могу бити предмет узупапије, настало још у време републике, дакле у доба Диоклецијана врло старо правило, које у суштини није никада било оспоравано, намеће се питање зашто га сада Диоклецијан неколико пута понавља. Могућа су два одговора која у крајњој линији не искључују један другог: или се у рескрипту хтело објаснити пре свега шта се све има сматрати за украдену ствар а мање да украдена ствар не може бити предмет узупапије, или је, услед тога што се у класичном праву стално инсистирало на захтеву *bona fides*, било потребно да се разјасни да држаоцу савесност у погледу украдене ствари не користи. У прилогу првог објашњења говори чињеница да се два од ова четири рескрипта налазе у титулусу чији је наслов *De furtis et de servo corrupto*, при чему треба још подсетити да је у свим овим случајевима реч о робовима (8), и да је у то време постојала оскудица у робовима, те је разумљиво што се указало нужним да законодавац и овим путем заштити њихове власнике, нарочито за случајеве бегства или крађе. Друго тумачење би нашло своју потврду у тексту једне од ових конституција који гласи да украдена ствар, услед *rei vitium*, не може бити узупапирана чак и када је поседник држи *bona fide* (9).

У којој је мери Диоклецијан био против сувишног инсистирања на *bona fides* као основном захтеву за ваљаност узупапије који би могао да замени друге захтеве, види се и по томе што се он не задовољава путативним титулусом већ подвлачи да у случају узупапије титулус мора бити *verus*. У том погледу нарочито је значајна конституција у којој реагује на мишљење да би чињеница, што узупапијент није знао да је кауза његове државине неваљана, могла да га оправда и да му омогући стицање својине узупапијом и поред тога што нема титулус, па каже: „[...] error falsae causae ratione fidei bonae non defenditur“ (10). Мисао да титулус мора да буде *verus* Диоклецијан истиче на самом почетку једног другог рескрипта: „Usucapio non praecedente vero titulo procedere non potest“ (11). На другим местима даје примере за *titulus verus*; то може да буде *transactio* (C, 7, 26, 8) или поклон (C, 7, 27, 3).

Захтевајући за почетак узупапије *titulus verus*, Диоклецијан заступа класична правна схватања која су у посткласичном периоду бивала често изопачена сувише широком интерпретацијом Јулијановог учења о *iusta possessio* (12), тако да је била настала тенденција да се стицање својине

(5) C, 7, 27, 2.

(6) C, 6, 2, 12.

(7) C, 7, 26, 7.

(8) И у првом случају који се овде наводи могуће је да је реч о робовима јер се у конституцији каже неодређено *mancipia* (C, 6, 2, 10) што може да значи и робова.

(9) „[...] licet bona fide possideatur“ — C, 7, 26, 7.

(10) C, 7, 27, 3.

(11) C, 7, 29, 4.

(12) У коме се тражи пре свега *bona fides*, па се занемарују сви остали услови. Уп. Pernice: *Labeo*, II, p. 368; *Partsch*: op. cit., pp. 91, 138, а у новије време *Theo Mayer-Maly*: *Studien zur Geschichte der Usucapio*, II, „*Zeitschrift der Savigny-Stiftung*“ 77, rom. Abt., 1960, S. 49.

узукапијом дозволи и у случајевима где није постојала *iusta causa* али је држалац веровао да она постоји.

Исти смисао имала би, највероватније, и Диоклецијанова одлука да никакав протек времена не може бити од користи купцу коме је ствар продао малолетник без дозволе татора (13). Разлог овакој одлуци лежао би у томе што је уговор ништав, нема титулуса, па према томе ни узукапије. У овом случају се додуше не спомиње евентуална *bona fides* купца (14), али би се из одлучне формулације да га „*nullum temporis spatium defendit*“ могло закључити да се тиме мислило да узукапији нема места чак и ако је то време протекло у незнању купца да је ствар прибавио од малолетника без дозволе татора. На стварима малолетника је узукапија иначе могућа, те када се за њу испуне сви услови и савестан прибавилац који је имао ваљан основ стекне својину, малолетник може да тражи *restitutio in integrum* (14a).

Три конституције посвећене су класичној институцији *usucapio pro herede*. У све три се расправља када се она не може остварити: то ће бити увек када постоје *heredes sui* или када је глас о смрти био лажан или ако је ствар наслеђена од држаоца који није имао *titulus verus* (15). И овде је очигледно реч пре свега о томе да се не дозволи путативни титулус. Ваљаног основа нема ако су живи нужни наследници, односно најближи сродници, а кад је власник имовине још жив, или ако ствар није била у узукапији оставиоца јер је недостајао титулус. У овом последњем рескрипту се у почетку одговора даје правило да без ваљаног основа нема узукапије (15a), што показује да је и код *usucapio pro herede titulus verus* представљао битан услов. Ова последња конституција занимљива је још из једног разлога. Образложење које даје Диоклецијан уз своју одлуку да у датом случају *usucapio pro herede* није могућа у потпуности одражава класично схватање да наследник не ступа у државинске односе оставиоца већ ствари преузима у државину независно од њега, те се услови и правне последице наследникове државине одређују према његовом ступању у државину а не према условима које је имао оставилац. У случају који се расправља, Диоклецијан решава да наследник не може да узукапира не зато што то није могао ни оставилац, јер није имао *titulus verus*, што је дакле наследио немогућност да се државина претвори у својину, већ зато што је ствар у питању остала туђа, те је и наследник узима у државину као туђу ствар, а туђа ствар се не може ни узукапирати, ни наследи (16).

Овим принципима класичног права Диоклецијан је желео да обезбеди примену и у провинцијама, чиме би могла да се објасни чињеница да ве-

(13) „*Eum qui pupilio sine tutori auctoritate distrahente comparavit, nullum temporis spatium defendit* [...]“ — C, 7, 26, 9.

(14) У случају да у купопродаји *bona fides* купца о томе да је продавац пунолетан, тј. да он није знао да је продавац малолетан и да продаје без сагласности татора, у неким класичним текстовима се узукапија ипак дозвољава, мада мишљења класичних правника нису јединствена. Уп. М. Kaser: *Das römische Privatrecht*, I, München, 1955, S. 355.

((14a) C, 2, 35 (36), 1.

(15) C, 7, 29, 2; 3; и 4.

(15a) Уп. текст испред напомене (11).

(16) Своју одлуку Диоклецијан завршава речима: „*quod alienum fuit [...] ullo longi temporis spatio absumitur*“.

ћина адресата на које су упућени рескрипти по питањима у вези са узукапијом имају имена која нису латинска (17). С друге стране, узукапија у провинцијама изгледа да још увек није била уобичајена и довољно позната, и поред тога што је тада прошло више деценија од Каракалине конституције која је, поред осталог, омогућила и да сви слободни становници империје користе ову установу *ius civile*-а, па је у једном случају било потребно да Диоклецијан адресата, неког Дионизија, упозори да је примена *ltp.* сувишна када је реч о робовима, јер у том случају „*usucapio locum habet*“ (18).

Док у случају узукапије Диоклецијан не одступа од учења и принципа класичног права и настоји да они буду усвојени и у провинцијама, у конституцијама које се односе на *ltp.* не може се запазити таква доследност. Као што ће се видети, Диоклецијан је често покушавао да оба института третира на исти начин, односно да *ltp.* подвргне истим или сличним правилима која су важила за узукапију, али се, на супрот томе, у неким решењима поводи за схватањима која су страна римском праву. При томе се догађа да решења истог питања не буду увек иста, а с друге стране у неким случајевима он поставља сасвим нова правила. Све то показује да у Диоклецијановом праву нису постојала чврста правила и пречишћени појмови о овом правном институту, те отуда настојања, која се могу уочити у многим конституцијама из ове области, да се решења дуго објашњавају и илуструју многим примерима, за разлику од кратког и одсечног начина изражавања у конституцијама које се односе на *usucapio*.

*Ltp.*, као приговор који се ставља на тужбу титулара, имао је много шире подручје примене од одржаја. Он се могао истицати не само против власника односно против виндикационе тужбе већ и према другим стварноправним тужбама, а исто тако и против тужбе којом се оспорава нечији статус или *possessio privilegii*. Према томе, ако у првој фази свога развоја *ltp.* није представљао начин за стицање својине у многоме аналоган узукапији већ само средство којим се титулар спречава да оствари своје право, он је свом држаоцу могао да сачува ствар „чисту“, без терета, и да тако буде ефикасније средство од одржаја (19). Ово треба схватити ипак релативно, јер су *ltp. adversus dominum* и *ltp. adversus creditorem* текли независно један од другог, а у праву пре Диоклецијана, као и у његовим конституцијама, и по различитим правилима, тако да се у пракси могло десити да један буде успешан а други не, односно да држалац одбије заложног повериоца а власника не, и обрнуто.

Од ових посебних случајева *ltp.* у Диоклецијановим конституцијама спомињу се само *ltp. adversus creditorem* и *ltp. libertatis*. Из свих пет конституција, посвећених питањима у вези са *ltp. adversus creditorem* произилази да је за успешно истицање овог приговора у Диоклецијановом праву било довољно да држалац ствари има *iustum initium* док се *bona fides* не тражи. У две од ових конституција одлучује се да лаце које је по ваљаном основу прибавило ствар може да истакне *ltp.* према

(17) Адресати су Isidor (2, 35) 36, (1), Serapio (7, 29, 4), Dionisyo (7, 34, 2), Pecudus (7, 26, 7), Capiton (7, 27, 2), Rhodan (7, 27, 3), Marina (7, 29, 2).

(18) С, 7, 34, 2.

(19) Уп. Girard: Manuel, 1918, p. 308.

заложном повериоцу (20). Друге две садрже решења да нема места овом приговору против *actio pigneraticia* ако је дуг плаћен (21), што је, вероватно засновано на томе да је исплатом дуга отпао титулус по коме је заложни поверилац држао ствар. У последњој конституцији расправља се о случају у коме је дужник поклатио ствар на којој постоји хипотека, па је после дугог времена хипотекарни поверилац ту ствар затражио од поклоно-примца са *actio Serviana*. Диоклецијан дозвољава да се приговором одбије хипотекарна тужба с обзиром да поклон представља *titulum verum* (22). Интересантно је да Диоклецијан овде не спомиње могућност да хипотекарни поверилац одбије приговор са *replica legis Cinciae*, што са доста вероватноће показује да у његово доба она није била у употреби.

С обзиром да Диоклецијан, за разлику од ранијег права, у осталим случајевима примене *ltp.* увек захтева и *bona fides*, намеће се питање зашто се *ltp. adversus creditorem* третира друкчије. Парч (Partsch) сматра да је сâм појам *iusta incossusa possessio*, коју је тужени морао да докаже да би приговор имао успеха, обухватао и захтев да је држалац добио ствар без преваре или принуде, те да је тужитељ доказом да је постојала *mala fides* могао обеснажити приговор; услед тога би било сувишно и посебно захтевати постојање *bonae fidei* (23). Ова претпоставка, чини се, ипак није довољно потврђена изворима; можда би се објашњење лакше нашло када би се пошло од тога да су императори у многим конституцијама, а посебно Диоклецијан, покушавали да приближе *ltp.* и узупапију, па су зато и код ове прве институције почели да захтевају и *bona fides*, док је *ltp. adversus creditorem* у свом развоју до Диоклецијана и код Диоклецијана претрпео мање промене. С друге стране, запажено је да се код Диоклецијана нигде не може видети, да се *ltp. adversus creditorem* могао истичати и када је ствар била украдена, као што је то било могуће у ранијем праву (24).

Главни извор који нас обавештава о стицању слободе путем прескрипције *longi temporis* уопште су баш две Диоклецијанове конституције (25). За разлику од прескрипције против заложног повериоца, овде се траже сва четири услова потребна и за *ltp. adversus dominum: iustum initium, bona fides*, протек времена и одсуство интерпелације. Ова четири услова су нарочито јасно истакнута у другој од ове две конституције: „*ex iusto initio longo tempore obtenta possessio... qui bona fide in possessione libertatis per viginti annorum spatium sine interpellatione morati essent.*“

Захтев да постоји добра вера истиче се и у првој конституцији која почиње правилом да се онај који је „*mala fide morato in libertate*“ неће никада моћи да користи прескрипцијом. Није познат ниједан текст пре Диоклецијана који би за стицање слободе протеком времена захтевао да је тужени био *bona fide*; исто тако нигде није објашњено шта се овде могло сматрати за *iustum initium*, посебно да ли је био довољан путативан ти-

(20) C, 4, 10, 7, 1 и *ibid.* fr. 14. Наслов овог титулуса је De actionibus et obligationibus.

(21) C, 4, 24, 10, и fr. 12; наслов титулуса је De actione pigneraticia.

(22) C, 7, 36, 2 у титулусу Adversus creditorem.

(23) Op. cit., pp. 153—154.

(24) C, 7, 26, 6 и 7, 36, 1 — конституције нису Диоклецијанове. Уп. Partsch: op. cit., p. 79 n. 2.

(25) C, 7, 22, 1 *ufr.* 2 у титулусу De longi temporis praescriptione quae pro libertate et non adversus libertatem opponitur.

тулус, или је то морао бити *titulus verus*. Када се има у виду негативан став који Диоклецијан доследно заузима према путативном титулусу у случајевима узупапије и *ltp.* уопште, пре би се могло закључити да се и овде мисли само на стварни титулус. Овоме би ишла у прилог и чињеница да се у првој од ове две конституције (7, 22, 1) речи „*sine dolo malo in libertate esse*“ у потпуности подударају са речима у едикту о *possessio libertatis*, па су сигурно одатле и узете, а према Улпијану је кауза за *possessio libertatis* увек цивилна манумисија (26). Поред тога, за захтев да титулус буде стваран а не путативан говори и то што Диоклецијан дозвољава да се истовремено стекне и *status civitatis*, за који је неопходна претпоставка да је постојала цивилна манумисија.

Диоклецијан спомиње још један начин да се протеклом времена стекне слобода који се знатно разликује од *ltp. libertatis*. У једном рескрипту (27) он одлучује да ако је отац живео као слободан човек и ако је од његове смрти протекло пет година, статус сина биће заштићен петогодишњом прескрипцијом према одредбама неког сенатусконсултума. Једина два услова која се овде постављају да би се могла стећи слобода јесу да је отац живео као слободан човек и да пет година после његове смрти његов статус није био оспораван. Нигде није објашњено шта се подразумева под захтевом да је отац живео „*veluti ingenuus*“ нити је довољно јасно на који се сенатусконсултум Диоклецијан позива. Међутим, у више конституција, Диоклецијанових (28) и других (29), забрањује се да се о статусу умрлога расправља ако је протекло пет година од његове смрти, па такав наслов носи и титулус у који је већина ових конституција сврстана (30). Из овога произилази да тужба којом се оспорава статус умрлога застарева, као и *querela inofficiosi testamenti*, протеклом рока од пет година, и највероватније је да је овај пропис установљен сенатусконсултумом кога спомиње Диоклецијан. Као и на многим другим местима, тако се и овде Диоклецијан позива на правила установљена у класичном периоду (31).

Институција *ltp.* највише је коришћена против виндикационе тужбе, те се и Диоклецијан највише бави питањима која се појављују у вези са истицањем *ltp. adversus dominum*. За разлику од ранијих императора, Диоклецијан за успешно истицање *ltp.* према својинској тужби захтева, као и у случају узупапије, да ствар није била украдена (32). У случају о коме Диоклецијан расправља, реч је о одбеглом робу и у уводној реченици се прво подвлачи да се одбегли роб има сматрати за украдену ствар, па се тек онда поставља правило да украдена ствар не подлеже ни узупапији ни прескрипцији *longi temporis*. Моруће је да је и

(26) Уп. Taubenschlag: — op. cit., pp. 228, 150.

(27) C, 7, 21, 7.

(28) „[...] Principaliter de statu defuncti agi non potest [...]“, C, 7, 16, 13.

(29) C, 7, 21, 2 (Severus), ibid. fr. 4 (Marcian) и fr. 5 Gordian.

(30) Ne de statu defunctorum post quinquennium quaeretur.

(31) Још једна Диоклецијанова конституција говори о утицају времена на статус једног лица. У њој се каже да за време док још постоји услов, *statuliber* не може изгубити слободу на тај начин што ће постати предметом узупапије наследника оног лица који му је подарио слободу (C, 7, 2, 13). Међутим, овде није реч о посебном начину стицања слободе већ о томе да у оваквом случају не може доћи до узупапије, јер све док постоји услов наследник нема титулус за узупапију, односно *titulus verus* ако није знао за њега.

(32) C, 6, 1, 1 — „*Servum fugitivum sui furtum facere et ideo non habere locum nec usucapionem nec temporis praescriptionem manifestum est*“

овде, као и код случајева расправљаних у вези са узупапијом, од значаја била чињеница да је спорна ствар био роб, и да је на одлуку Диоклецијана утицала више потреба да се заштите власници одбеглих робова него жеља да приближи ове две институције. У сваком случају, правило да држалац украдене ствари не може истицати *ltp.* према видникационој тужби, које је поставио Диоклецијан, учинило је крај могућности да се овим средством користе римски грађани у случајевима где није могућа узупапија (33).

За ваљаност *ltp.* Диоклецијан тражи да је од *iustum initium*-а државине протекло 10 година ако су обе стране живеље у истом месту и 20 година ако су живеље у разним местима (34). Међутим, он није доследан у својим одлукама по питању од ког се тренутка уназад има рачунати овај протек времена и докле се може истицати *ltp.* Поред класичног решења да је како за истицање приговора тако и за рачунање времена меродаван био момент литисконтестације (35), у неким случајевима он одлучује да се *ltp.* маже истаћи и доцније, у било ком моменту у току поступка. Тако се у једном рескрипу каже да без обзира на то што је тужилац већ завршио образложење свог захтева пред судом, тужени још увек има могућности да истакне *ltp.* да докаже своје наводе и добије *absolutio* (36). Ово решење је непојмљиво за класичне правнике и формуларни поступак, али је у овом случају вероватно реч о екстраординарном поступку, те је оно за нова схватања сасвим могуће.

Државина, даље, треба да буде без узнемиравања, „*possessionem continuam nec interruptam inquietudine litis*“ (37). Она се на другим местима назива *inconcussa possessio* (38). Диоклецијан не објашњава детаљније шта се има сматрати за *possessio inconcussa*, али се из израза „*nec interruptam inquietudine litis*“, као и на основу његових одлука да се протек времена који доводи до права да се истакне *ltp.* прекида са *litis contestatio* (39), може се закључити да је и према Диоклецијану *possessio inconcussa* само она државина у току које није против држаоца покренут спор око ствари о којој је реч. Вероватно је и Диоклецијан заступао правило, настало пре њега и својствено једино овој врсти државине у римском праву, да је свеједно да ли је држаоца раније узнемиравао садашњи тужилац или неко треће лице, као и да после прекида тока прескрипције тужбом више не може да отпочне ток новог рока (40). Карактеристично је да Диоклецијан, за разлику од многих других текстова, при постављању захтева да време тече без узнемиравања посматра проблем са гледишта поседника који стиче право на *ltp.* а не из аспекта онога који губи државину (41). Ово би, за-

(33) Уп. М. Kaser: *op. cit.*, р. 357, п. 42, који сматра да је *ltp.* нашла примену код римских грађана баш у оним случајевима где није могло бити узупапије: на провинцијским земљиштима и на украденим стварима.

(34) С, 7, 33, 9 за рок од 10 година.

(35) С, 3, 32, 26 („[...] quae post litem contestatam in praeteritum aestimatur“), С, 7, 33, 10 и др., мада није довољно јасно да ли је у Диоклецијановом праву *litis contestatio* значила исто што и раније, уп. W. Kolitsch: *Praescriptio und exceptio*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung“, Rom. Abt., V. 76, 1959, S. 293.

(36) С, 7, 33, 9.

(37) С, 7, 33, 2.

(38) „Si possessio inconcussa sine controversia perseveraverit [...]“, С, 7, 55, 4.

(39) С, 3, 32, 26 i 7, 33, 10.

(40) „[...] Quod si prior possessor inquietatus est, et si postea per longum tempus sine aliqua interpellatione in possessione remansit, tamen non potest uti longi temporis praescriptione [...]“, С, 7, 33, 1 (Severus).

(41) С, 7, 33, 10 i С, 7, 35, 4.

једно са схватањем да после прекида прескрипције не може више да тече нови рок, показивало да ни Диоклецијан није сматрао да *ltp.* значи застарелост својинске тужбе, што би било у складу са грчким правом, већ да држалац, услед тога што му дуго нико није оспоравао државину односно својину, стиче право да одбије ову тужбу. На могућност да је већ и у Диоклецијановом праву постојала тенденција да држалац протеклом времена и испуњењем свих осталих услова добије заштиту против трећих лица указивао би, иако не сасвим убедљиво, текст једне конституције: „*ne partam diuturnitate possessionis securitatem maleficium alterius turbare potest*“ (42),

Диоклецијаново право познаје више случајева у којима протек времена за ову прескрипцију мирује. То је пре свега случај када је власник малолетан, и то до његовог пунолетства. За разлику од решења која доноси за узупапију, Диоклецијан се за *ltp.* не позива на преторово средство *restitutio in integrum* већ поставља правило: „*Non est incognitum id temporis, quod in minore aetate transmissum est, in longi temporis praescriptione non computari. Ea enim tunc currere incipit, quando ad maiorem aetatem dominus rei pervenerit*“ (43). И ово решење је, највероватније, последица схватања да виндикациона тужба не застарева, те се проблем не поставља са гледишта малолетника, који не губи своје право те му није потребан ни *restitutio in integrum*, већ са гледишта прибавиоца, коме време потребно за *ltp.* не тече док је власник малолетан. Други случајеви у којима *ltp.* мирује су када је власник био у ропству (44), када је био одсутан по државном послу (45) или кад је био спречен вишом силом да покрене поступак (46). Новина која се може приписати Диоклецијану је потпуна заштита војника; одсутан војник је, као што је познато, био заштићен још у време Северуса, али само са *annum utilis*, док сада Диоклецијан одлучује да *ltp.* неће моћи да се истакне ни ако је тужилац жена војника која је са њиме била дуже времена одсутна (47).

Захтев да за ваљаност *ltp.* на страни одржаоца постоји и *bona fides* који, као што је познато, није постојао у класичном праву, посебно не у конституцијама Септина Севера, Диоклецијан поставља у једној конституцији у форми општег правила: „*Longi temporis praescriptio his, qui bona fide coeptam possessionem [...] tenuerunt, solet patronicari*“ (48), а у неколико других га истиче посредно, у вези са појединим уговорима који чине основ прибављања у случајевима *ltp.* о којима се расправља. (49). Значајно је да су Диоклецијанове конституције најстарији извор који код *ltp.* поставља правило да је за њену ваљаност потребна и *bona fides*, па је могуће да оно и потиче од Диоклецијана.

(42) С, 7, 33, 7.

(43) С, 7, 35, 3.

(44) С, 7, 36, 6.

(45) С, 7, 35, 3 и fr. 4.

(46) „*maxime fortuito casu*“ — С, 7, 35, 4.

(47) С, 2, 51 (52), 2.

(48) С, 7, 33, 2.

(49) С, 5, 73, 3 (купопродаја), С, 33, 6 (контракти уопште), 7, 33, 9 (*ltp.* треба да почива на купопродаји *bonae fidei*).

Нарочито велика пажња посвећена је питању основа државине који се често означава термином *iustum initium possessionis* (50). Као и у случају узупапије, и овде се увек захтева да постоји стварни титулус а не да држалац само верује да је он постојао; у овом смислу се у више конституција расправља о путативном титулусу (51). Диоклецијан је први који поред купопродаје наводи и друге ваљане основе за настанак државине која може довести до права на *ltp.* Док су неки од њих идентични са *causae possessionis* које спомиње класично право у случају узупапије (52), у Диоклецијана постоји још и титулус *pro derelicto* (53), стран класичним текстовима, а с друге стране за титулус *pro herede*, чест код узупапије, Диоклецијан не сматра да је ваљан *titulus verus* за *ltp.* (54). Најзад, Диоклецијанове конституције дају примере шта није *iusta causa*, те према томе где услед одсуства *iustum initium possessionis* није могућа прескрипција *longi temporis*. То су закуп земље *ad collandum*, *usus*, плодоуживање, недозвољена адопција, имовина добијена путем *cessio bonorum*, јер се она по *lex Iulia de bonis cedendis* мора продати (55). Ако се узме у обзир да је *iustum initium possessionis* увек био услов за ваљаност *ltp.* и да никада није било спорно да то мора бити неки правни посао управљен на пренос својине — у ранијим изворима увек купопродаја — изгледа мало необично што се Диоклецијан задржава на случајевима где очигледно нема титулуса, па услед тога нема ни места да се истакне *ltp.* Могуће објашњење би било, да је у свим овим случајевима реч о неупућености провинцијалаца и о њиховим погрешним схватањима да *ltp.* значи застарелост, те да према томе није битан начин на који је тужени стекао државину. Адресати у свим овим конституцијама су доиста људи из провинција.

На оваква схватања праксе у провинцијама Диоклецијан реагује на још један, у суштини много непосреднији начин. Он у више рескрипата упозорава да се *ltp.* не може истаћи против *actiones in personam*, док у једном од њих, после обавештења да је то опште правило, још и посебно набраја које су те тужбе, и наводи мутум, комодатум, депозит, легат, фидеикомис и тутелу (56). У другим конституцијама изјављује да нема места за *ltp.* против *actio communi dividundo*, *familiae erciscundae* (57) и против *hereditatis petitio* (58). Објашњење које Диоклецијан даје уз одговор да се *ltp.* не може истаћи према правом наследнику је да је *hereditatis petitio* тужба која спада у *actiones mixtae*; као што је познато, ни у Гајевој класификацији тужби, ни у других класичних правника ова се тужба не сврстава у мешовите тужбе. Према томе, образложење које даје Диоклецијан није у складу са класичном правном науком.

На крају скреће се пажња на један податак који указује на могућност да је већ у Диоклецијаново време примена *ltp.* проширена и на земљишта

(50) С, 7, 33, 8, 1. Термин *iustum initium* одговара грчком термину *dikaia aitia*.

(51) „*Sine iusto titulo*“ не дозвољава се *ltp.* (С, 7, 33, 4) нити „*sine vero titulo*“ (7, 33, 5); уп. и С, 29, 4.

(52) *pro dote* — С, 7, 33, 3; *pro donato* — С, 7, 36, 2.

(53) С, 7, 34, 5.

(54) С, 3, 31, 7.

(55) С, 3, 33, 8 (*usus i ususfructus*), С, 7, 34, 1 (закуп земље *ad collandum*). С, 7, 71, 4 (имовина добијена путем *cessio bonorum*).

(56) С, 7, 35, 5.

(57) С, 7, 94, 3 (*actio communi dividundo*) и С, 7, 34, 3 (*actio familiae erciscundae*).

(58) С, 6, 30, 8; С, 7, 34, 4.

у Италији. Његов рескрипт о мировању *ltp.* у корист малолетног власника упућен је *Numidio correctori Italiae* (59); мада је могуће да је у овом случају реч о спору о провинцијском земљишту, који је случајно доспео у јурисдикцију коректора Италије, није искључено ни да је у питању било земљиште у Италији.

Диоклецијанове конституције показују да је у регулисању институције *ltp.* основна тенденција законодавца ипак била у томе да је приближи узукапији и да што више изједначи услове које треба да испуни држалац у једном и у другом случају. Он понекад није у томе доследан, у другим случајевима то и не може да буде, те су и даље остале значајне разлике међу њима, и то не само у дужини времена које треба да протекне. Међутим, са захтевима да у *ltp.* постоји и *bona fides* и да у обема установама титулус буде *verus*, Диоклецијан је у својим основним настојањима у знатној мери успео. Ипак, *ltp.* у доба Диоклецијана није изједначена са одржајем, а са друге стране за њу се не може рећи ни да је застарелост; напротив, као што је показано, Диоклецијан стално сузбија схватања да тужбе застаревају.

Али ако у складу са схватањима својственим *ius civile* Диоклецијан не признаје застарелост као опште начело које се примењује у имовинском праву, он у појединачним случајевима потврђује да неке тужбе застаревају. Тако у рескриптим упућеним разним адресатима у провинцијама он понавља стара правила римског права да застаревају све преторове тужбе и друга процесуална средства која је створио претор (60). Исто тако он потврђује да застаревају све оне грађанскоправне тужбе које су пеналног карактера (61), затим обавезе у области фискалног права, као и тужбе у кривичном праву (62).

Према томе, и у материји коју смо овде разматрали, Диоклецијан иступа у суштини на исти начин као и у осталим областима приватног права: он у својим решењима полази од принципа класичног права и примењује их где год му то нови услови дозвољавају, бранећи их од све већег утицаја провинцијских права.

Јелена Даниловић

(59) C, 7, 35, 3.

(60) *Actio de dolo malo* (C, 2, 4, 19), *de peculio* (C, 4, 26, 7), *actio in factum* у случају *fraus creditorum* (C, 7, 75, 5), *actio rescissoria* (C, 8, 50, 18), *restitutio in integrum* (C, 2, 52, 4), захтев за *possessio bonorum unde liberi* (C, 4, 30, 10), интердикти „*unde vi*“ у *Fragm. Vaticana*, 313).

(61) *Actio furti* (C, 6, 2, 18), *vi bonorum raptorum* (C, 9, 33, 3–5), ноксална тужба рапине коју је учинио роб (C, 3, 41, 4), *iniuria* (C, 9, 35, 5).

(62) C, 9, 22, 12 (*querella falsi temporibus*, где се каже да она застарева за 20 година „*sicut cetera quoque [...] crimina*“, што би указивало на могућност да Диоклецијан признаје општу застарелост тужби у кривичном праву), затим C, 9, 9, 21 и C, 9, 43, 2.

## RÉSUMÉ

*L'usucapion et la prescription dans les constitutions de Dioclétien*

Dans la législation de Dioclétien, l'usucapion se présente sous sa forme classique: pour acquérir la propriété, le *iustus titulus* et la *bona fides* étaient nécessaires. Vu qu'à l'époque de Dioclétien cette institution juridique était depuis longtemps élaborée et que les questions principales, concernant son règlement, n'étaient plus sujettes de grandes controverses, le nombre de constitutions de Dioclétien, consacrées à l'usucapion, est relativement petit. On y fait remarquer que le titre de la possession ne peut pas être putatif, et que les choses volées, ou les choses considérées comme volées (l'esclave en fuite) ne peuvent pas être usucapiées. Il est probable que dans la plupart de ces constitutions l'intention du législateur était de corriger les conceptions des tribunaux dans les provinces de l'est, pour lesquels cette institution de *ius civile* était encore relativement neuve, ou bien, à part de cela, de protéger les intérêts des propriétaires des esclaves, étant donné que le nombre des esclaves était en permanente décadence.

Le droit romain de l'époque de Dioclétien ne connaissait pas encore la prescription en tant que principe général, pourtant, dans ses rescripts, Dioclétien confirme souvent que la durée de certaines actions est limitée: les actions du droit prétorien, les actions pénales, les actions dans le droit fiscal et dans le droit pénal. Du même, *longi temporis praescriptio*, qui dans le droit de Justinien deviendra un mode d'acquisition de la propriété et subira la fusion avec l'usucapion, dans le droit de Dioclétien est toujours un moyen de défense, accordé au possesseur contre celui qui veut réaliser un droit réel sur la chose possédée. Dans les nombreuses constitutions de Dioclétien, consacrées à cette institution, on peut apercevoir l'intention du législateur de régler la *longi temporis praescriptio*, dans les cas de son application contre la *rei vindicatio*, selon les mêmes principes qui règlent l'application de l'usucapion, et c'est alors qu'on formule l'exigence que le possesseur soit de bonne foi. Dans les cas où cette prescription était opposée contre le créancier les constitutions du Dioclétien n'exige pas la bonne foi. Enfin, les constitutions du Dioclétien sont la seule source du droit romain qui donne des renseignements sur les condition sous lesquelles on pouvait opposer la prescription *longi temporis* dans les litiges concernant la liberté d'un sujet.

## ОБАВЕЗНА ОСИГУРАЊА У ВАЗДУШНОМ САОБРАЋАЈУ У ЈУГОСЛАВИЈИ

Jedna od karakteristika osiguranja u našem privrednom sistemu je znatna raširenost obavezних осигурања. Већ првих година после свршетка II светског рата уведена су код нас обавезна осигурања државне имовине против пожара (1), затим осигурања путника на железници, речним, језерским и каналским пловилима, поморским бродовима и ваздухопловима,

(1) Наредба о обавезном осигурању против пожара државних индустријских предузећа као и предузећа под секвестром и под принудном управом („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 42/46); Наредба о обавезном осигурању државне имовине против штета СФРЈ“, бр. 42/46); Наредба о обавезном осигурању државне имовине против штета које настају услед пожара на износ који одговара вредности те имовине („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 6/48).